

ENCIKLOPEDIČKA NASTOJANJA U HRVATA KAO FAKTOR KULTURNE SINTEZE*

LJERKA SCHIFFLER

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 130.2
Izvorni znanstveni članak
Priljubljen: 24. 10. 2007.
Prihvaćen: 29. 4. 2008.

Sažetak

Kratak prilog proučavanju povijesti enciklopedičko-leksikografske djelatnosti, njenih početaka kao glavne odrednice kulturne sinteze, jedne od formanti stvaranja hrvatske jezične, kulturne i duhovne svijesti i temelja nacionalnog identiteta.

Ključne riječi: enciklopedičko-leksikografska djelatnost, kulturna sinteza, filozofija, znanost, terminologija, I. Crijević, J. D. Stratiko, F. Petrić, Š. Ljubić, Š. Jurić, M. D. Grmek, R. Katičić

Istraživanje bogate višestoljetne hrvatske kulturne povijesti, čiji bi sustavni prikaz zahtijevao opsežniji analitički pristup koji premašuje ove okvire, pokazuje kako je povijest enciklopedičko-leksikografske djelatnosti, njena tematika i sadržaj jedna od najstarijih tradicija koja je ugrađena u temelje kako europske i svjetske misli, tako i hrvatskog nacionalnog i kulturnog identiteta i u stvaranje njegove jezične, kulturne i duhovne svijesti.

Tijekom kulturnopovijesnih razdoblja, već od 13. stoljeća, s pojavom hagiografskih djela, crkvene i svjetovne biografike, prikuplja se i objelodanjuje vrijedna građa i zbirke zavičajne povijesti, nezaobilazni svakom kritičkom preispitivanju povijesnih izvora, te procjeni njihova značenja, uloge i sudjelovanja u europskoj kulturi.¹ Neprijeporne su vrijednosti te djelatnosti

* Dopunjen i ažuriran tekst *Enzyklopädische Bestrebungen in Kroatien als Faktor der Kultursynthese* saopćenja na internacionalnom znanstvenom skupu održanom u Bonnu 6 – 10. X. 2003. u organizaciji Slavističkog seminara Sveučilišta u Bonnu.

¹ V. moje objavljene knjige *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb, 1989, *Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom obzoru*, Zagreb, 1992; *Vetera et*

za ukupni razvoj pojedinih znanosti, kao i za ukupni kulturni, vjerski i društveni život hrvatskog subjekta, tog izuzetnog *composituma* naroda (slavenskog i neslavenskog), s mnogim povijestima. Jedan maleni narod, »predziđe Europe«, u stoljetnim borbama i rascjepkanostima svog bića, nalazeći se na ukrštanju mnogih i različitih kultura, civilizacijskih krugova (katoličanstvo, pravoslavlje, islam), tipova mišljenja, heterogenih utjecaja, od duhovnih, kulturnih i vjerskih, asimilirajući elemente različitih tradicija, potvrđivao je stoljećima »veličinu malenih«, pridonoseći duhovnom zajedništvu Europe.

Održavanje intenzivnih veza s europskom i izvaneuropskim sredinama, s predstavnicima raznih nacija, ostavit će traga u univerzalnoj kulturi Hrvata, polihistora, erudita, pisaca i povjesničara, sakupljača kulturnog blaga, putopisaca, diplomata, bibliofila i izdavača, znanstvenika širokog profila i ugleda u europskoj i svjetskoj kulturnoj vrijednosti. Spomenuta djelatnost svjedoči o činjenici intenzivna kulturnoga i znanstvenoga rada, već zarana multidisciplinarna, u današnjem smislu te riječi, te je dalekosežno značajna za kasniji razvoj europske, ali i hrvatske znanosti.

Na nekim primjerima iz bogatog korpusa hrvatske enciklopedičko-leksikografske tradicije, s osloncem na osobna dosadašnja proučavanja ukazat ćemo na otvorenosti i prijemčivosti hrvatskih mislitelja i pisaca za ono što je dolazilo iz europskih sveučilišnih centara od najranijih stoljeća, već od karolinške renesanse sve do hrvatskih latinista 18. stoljeća, i sačinjavalo fenomen zajedničke duhovne *koiné*, te na činjenicu koliko znanstvena sadašnjost duguje toj prošlosti, na koji način i u kojoj mjeri ona obilježuje kulturno usmjerenje i filozofsko nastojanje u Hrvata i njihovu općekulturnu i duhovnu opredijeljenost.

Recepcija različitih stranih kultura, srodnosti, konvergencije, utjecaji i prožimanja, asimiliranja, primanja i predavanja, transformiranja ideja, svjedoče o intenzivnom i kontinuiranom dijalogu kulturnih sredina, krugova i ideja o, možemo reći tako, fenomenu *hrvatskog europeizma*. Naraštaji naših pisaca i mislitelja, filozofski i teološki obrazovanih znanstvenika i umjetnika, poznavatelja klasične kulture i jezika, obrazovali su se i školovali u velikim europskim sveučilišnim gradovima, stjecali časne akademske titule, objavljivali svoja djela i držali katedre na stranim sveučilištima i akademijama (Italija, Mađarska, Francuska i dr.); angažirali se oko središnjih pitanja i

nova. Hrvatska filozofija u europskom obzoru, Zagreb, 2004. te studiju *Hrvatsko filozofsko nasljeđe*, u: *Hrvatska i Europa*, sv. II., *Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI. stoljeće)*, HAZU, Zagreb, 2000.

idejnih borbi svoga vremena, obnašali najviše dužnosti, crkvene i svjetovne, bili štoviše nositelji određenoga *tipa* kulture, primjerice humanisti i latinisti, poput Marka Marulića, Ilije Crijevića, Trankvila Andreisa, Nikole Modruškog, Ludovika Crijevića Tuberoni i niza drugih. Primjeri duhovnog zajedništva, kulturne sinteze mogu se naći u hrvatskom petrarkizmu, latinizmu, dantologiji, u idejama prosvjetiteljstva i u pojavama novijega razdoblja. U tom smislu prevođenje antičkih pisaca na domaći jezik nadilazi okvir i dimenziju filološke i lingvističke znanosti i stoji u višoj funkciji bogaćenja duha. Od prvog prijevoda na živi jezik pjesme *Lauda, Sion* sv. Tome upravo na hrvatski, pa do prijevoda starogrčkih autora Dominka Zlatarića u Sofoklove »starohrvatske Grkinje« ili pastirske pripovijesti Torquata Tassa traje prisutnost i značenje te tradicije u nas, i u općoj kulturi i u duhovnoj klimi, a s današnjim historijskim odmakom. U svojoj posveti Jurju Zrinskom Zlatarić primjerice piše: »... za obogatit također ovi naš jezik kojomgodi stvari ka je dostojna da se čti, prinesoh iz latinskoga pastijersku pripovijes Tassovu, pjesnivca u oni jezik toliko scijenjena, koliko mnim da svak zna; i dovedši ju na izvrsnos, koliko mi od onijeh nezrelijeh ljeta biješe dopušteno, dah ju na svijetlo, prikazavaši ju jednomu vlastelinu od našijeh, vijećniku prvomu komu dosta bijehu ugodni ovaci trudi. Stavih se zatijem s jednakom požudom učinit Hrvačku Grkinju Elektru Sofoklovu, nastojeći da se također u broju od našega skladanja bude čut štogodi davanje što ima u sebi od visoka i od plemenita, koja bi dovedena od mene na svrhu zajedno s Ljubavi Pirama i Tizbe, i još s nekijem pjesni. (...) dosta da je potrebno kadgodi otrt znoj i prah i primit kojegodi oblahšanje kojijemgodi razgovorom naravi različne. I za toj ne bi nedostojno, da vidi se, da je od velika razgovora i naprjedka bilo velikomu Lehsandru kralju srbskomu imat u rukah Omera, i tako družijemi slavnijem vojevodam i gospodi druge pisce svijetle, kojijeh, ja neću vjerovat, da vaše prisvijetlo Gospodstvo ne nasljeđuje u sve visoke krjeposti, kako nasljeđuje u hrabaros od oružja; ter da vam neće bit ugodno prigledat kadgodi spijevanje od vrijednijeh Latina, ali Grka, koji vam u vaš hrvatski jezik govore, pokle mnozi od take gospode čtili ih su u jezik njimi inostran i tuđ. Uzdam se izvan toga, ako ja u tomačenje ne budem dopro istakmit se k izvrsnosti od ovijeh pjesnivaca, da ću bit od vaše dobrote opričan«. ²

Klasična baština u tome ima svoje opravdanje, postajući zajedničkom potrebom i svojinom pojedinaca i kultura, patrimonij kršćansko-humanistič-

² D. Zlatarić, u: *Zbornik stihova i proze XV. i XVI. stoljeća*, PSHK, knj. 11, Zagreb, 1972, str. 84.

ko-renesansnog i novovjekovnog mišljenja. Veliki dio filozofsko-teološke, ontološke, metafizičke, pedagoške literature, djela, rasprava, spisa, komentara i pjesničkih djela dugo je pisano elegantnom latinštinom. Time se u našoj sredini ističe epohalno značenje latinizma, što će se s vremenom iskristalizirati kao osnova rada na domaćem filozofskom nazivlju i leksikografiji, na stvaranju i oblikovanju kasnije hrvatske i znanstvene terminologije.

Pionirski opus hrvatske starije književnosti autora koji djeluju u klimi kulturnog i duhovnog kozmosa, zatim razdoblje filozofa latinista, do europskog »filozofskog stoljeća«, preporodnih programa i hrvatske znanstvene kulture, ostaju svjedočanstvom kontinuiranog izučavanja i studija antičke prošlosti, što postaje osnovom kulture. I društveno-politička nastojanja oduaju taj pečat pa tako studij klasične starine sve do najnovijeg doba ostaje snažna sintetička komponenta sveukupnog života čovjeka domaćeg podneblja, filozofskog, kulturnog i znanstvenog nastojanja, osnovom prosvjetnoga i obrazovnog napretka.

Enciklopedijska djela domaćih autora i sâmi enciklopedista utječu na općekulturne, duhovne i društvene odnose, opravdavajući prosudbe onih koji ističu njihovo značenje kao nositelja kulture. Među imenima značajnih pojedinaca u tom smislu u ranim razdobljima hrvatske kulturne i crkvene povijesti na tlu Dalmacije nalazimo pisca i reformatora, crkvenog političara i filozofa, dominikanca, kardinala Ivana **Stojkovića** (Joannes **Stoyci de Ragusiis, de Carvatia**, Dubrovnik, 1390 – Ston, 1443), školovana u Francuskoj i Italiji, predavača teologije u Bologni i delegata pariške univerze (1442) koja od pape traži saziv crkvenog sabora. Dubrovčanin, stonski biskup Petar **Gučetić** (Dubrovnik, 1493 – Ston, 1564) u svoje je vrijeme od Francuza nazivan »čudovištem uma«. Cijelo je mnoštvo pojedinaca starijega razdoblja naših obalnih gradova koji sudjeluju u europskim kulturnim i općeduhovnim strujanjima. Dinamičnost veza pojedinaca i sredina hrvatskog i zapadnoeuropskog kulturnoga kruga potiče njihovo zajedništvo. S razmjenom knjiga, pisama, ideja, razvija se i intenzivira prijemčivost i otvorenost za strane kulture.³

Brojni su domaći autori koji u današnjoj povijesnoj retrospektivi, kako to pokazuje i novija historiografija, utječu na kulturna, religiozna i društve-

³ K. Jireček, *Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte*, Archiv für slavische Philologie, Bd. XXI, Berlin, 1889. Upućujemo na temeljite analize i leksikologijske studije Petra Skoka o slavenstvu i romanstvu na jadranskim otocima, te kulturnih povjesničara, lingvisti i poznavatelja glagoljaške i drugih tradicija 12–16. stoljeća, od S. Ivšića do Š. Jurića, M. D. Grmeka, R. Katičića, Ž. Dadića i drugih autora novijega vremena.

na zbivanja, utirući putove hrvatskom i europskom humanizmu 15. i 16. stoljeća, nadalje stoljećima racionalne kritičke svijesti prosvjetiteljstva, sve do djela reflektiranih sistemskih formi općih enciklopedičko-leksikonskih djela novijega razdoblja, paradigme kojom se artikulira upravo nastojanje pojedinaca, grupa i naroda za *kulturnom sintezom*, za jačanjem kulturnih gravitacijskih točaka institucionalnih i privatnih krugova ne ukidajući pritom dimenziju afirmacije samopotvrđivanja vlastite sudbine, osobnosti i povijesti.

Ne počinjući izgradnju kulture, nego je upravo dovršavajući, kako to ustvrđuje Augustin Tin Ujević (Vrgorac, 1891 – Zagreb, 1955),⁴ enciklopedička nastojanja oživotvoruju ideal jedinstvene kulture, ona su preslika totaliteta znanja sâmog, točnije obilježja određenog tipa kulture, njenih ciljeva i karaktera (prosvjetni, obrazovni, moralni, vjerski i dr.). O tom svjedoči višestoljetna povijest hrvatske i drugih kultura, utjecaja i veza međusobne srodnosti i zajedništva, san o potrebi skladnog, jedinstvenog svijeta, podjednako na područjima znanosti, filozofije, umjetnosti i književnosti. Također se u tom očituje integrativna ideja kulturnog nasljeđa, rimsko-kršćanskog latinskog Zapada i Istoka (arapska filozofska tradicija, primjerice). Ideje su to koje u povijesnoj vertikali i njenoj semantici korespondiraju s današnjim shvaćanjem globalnog strukturiranja svijeta u kojemu čovjek obitava i nastoji ovladati njime upravo spomenutim čimbenikom kulturne sinteze kao faktorom prevladavanja bitnih razlika, dualizama i proturječnosti, barijera i opasnosti zatvaranja u uske lokalizme ili nacionalizme – s jedne strane, i predimenzioniranja vlastitog značenja, s druge strane. Traganje je to za modalitetima iskoraka iz parcijalizacije. Ideje su to i europske enciklopedičko-leksikografske tradicije, od ideja univerzalne škole u renesansnih pansofista (J. Comeniusa, F. Petrića, P. Skalića) do globalnih metafora ljudske povijesti i kulture.

Nalazimo je u ideji univerzalne knjige svjetske povijesti, jezika i kulture – (najstarijih i modernih razdoblja) u djelu creskog renesansnog filozofa Frane Petrića (Franciscus Patritius / Patricius, Cres, 1529 – Rim, 1597).⁵ U temelju koncipiranja modernog svjetskog carstva novog svijeta u vizuri mišljenja 16. st. jest sveopća obnova, time i kulturna: jedinstvo svih zemalja kršćanskog svijeta utemeljeno na načelima kršćanskih vrijednosti. Kultur-

⁴ T. Ujević, »Prigovor interviewu«, *Sabrana djela*, XIV, Zagreb, 1966.

⁵ V. moju knjigu *Frane Petrić / Franciscus Patricius. Od škole mišljenja do slobode mišljenja*, Zagreb, 1997. (usp. *Nova de universis Philosophia, Panarchia*, posveta Vincentiju Lauru Monreale, kardinalu Svete Rimokatoličke crkve).

nim obrazovanjem i duhovnim oslobađanjem od okova autoriteta i lažnih vrijednosti moguće je učiniti više od sveg oružja svijeta ili zabrana.⁶

Stjecajem okolnosti kulturni razvoj u Hrvata nije tekao ravnomjerno. Tako se rad latinista odvijao u kriznim razdobljima hrvatske i europske povijesti, ograničavajući se na humanističke krugove obalnih gradova i priobalje (Hvar, Dubrovnik, Zadar, Split, Šibenik), središta intenzivna kulturnog života u kojima se njegovao obrazovni ideal i stvarao određeni *tip kulture*, zahvaljujući djelatnosti akademija, salona i krugova pisaca i znanstvenika. Studirajući i djelujući u prvim sveučilišnim središtima Europe, na dvorovima talijanskih, mađarskih, francuskih, njemačkih i drugih gradova, i sami članovi uglednih akademija, mnoge ličnosti hrvatskoga podrijetla nerijetko su bili duhovnim pokretačima novih stremljenja. Kritičkom radoznalošću i iznimna obrazovanja niz je naših pisaca već vrlo rano, s obzirom i na europska duhovna gibanja, ostavio značajnih djela s područja enciklopedistike i leksikografije, biografike i hagiografske znanosti.

Kulturno bogate zemlje u susjedstvu hrvatskih obalnih gradova posebice su stoljećima pridonosile fenomenu kulturne sinteze: Venecija, Padova i drugi gradovi Italije, pridonijeli su umnogomu oblikovanju domaćih, kulturnointegracijskih tokova. Gradovi poput Splita, Zadra, Dubrovnika i drugi, tijesno s njima povezani gospodarski, politički, kulturno, trgovački i ekonomski, posvjedočuju našu višestoljetnu kontinuiranu prisutnost na drugoj strani Jadrana (o *mitu* Venecije govore rječito primjeri iz starije hrvatske filozofije sve do 19. st.).⁷

Popisi knjiga i pisaca nastali iz znanstvenih pobuda, sabiranje građe i podataka o piscima i rukopisima odlikuje višestoljetni rad posebice crkvenih redova u Hrvatskoj, u obalnim gradovima i u kontinentalnoj Hrvatskoj, franjevac, dominikanaca, pavlina, isusovaca, koji već od 13. stoljeća njeguju ovu vrstu djelatnosti u samostanskim školama i učilištima, kulturnim institucijama i društvima. Čuvajući rukopisno blago, svojim obrazovanjem njihovi su autori bili na razini ondašnjeg europskog obrazovanja, sudjelujući u općem kulturnom, znanstvenom i vjerskom životu Europe. Pišući *de rebus croaticis*, izradene biografije pripadnika svojih redova, istaknutih pisaca, mislitelja i vjerskih djelatnika, oni su pridonosili širenju i promicanju

⁶ Usp. F. Patritius, *ibid.*

⁷ V. moje radove: *Venezia: mito e antimito nelle opere di Francesco Patrizi da Cherso (Frane Petrić), Nicolò Vito di Gozze (Nikola V. Gučetić) e Matteo Ferchio (Matija Frkić)*, u: *Mito e antimito di Venezia nel bacino adriatico (secoli XV–XIX)*, Fond. G. Cini, Roma, 2001, str. 77–95.

znanstvenog rada i općoj kulturnoj razini vlastite sredine. Množina djela i nacрта te već pripremljenog materijala poslužiti će radu kasnijih naraštaja. Brojni su pisci ostavili kataloge ličnosti, preglede njihova života i rada.

Aelius Lampridius **Cerva / Crijević**, Dubrovčanin (Dubrovnik, 1463–1520), latinist, pjesnik i prozaik, pisac je prvog hrvatskog enciklopedičkog leksikografskog djela *Lexicon* (o. 1480),⁸ u kojemu donosi obilje građe i dotadašnjih spoznaja iz svih područja znanja, od geografije i gramatike, medicine, astronomije, do filozofije i drugih, u natuknicama koje su čitave male monografije. Od 15. stoljeća otpočinje sustavniji rad na prikupljanju građe za biografije značajnijih osoba i na zbirka jezičnoga blaga. Usporedno s djelima pisanim na latinskom jeziku, zajedničkome mediju europskog kulturnoga kruga, javljaju se i ona pisana na hrvatskom jeziku. Njihova je tematika vrlo bogata i raznorodna; ona obuhvaća široka područja znanja, građu crkvene i svjetovne povijesti, analistike, filozofije, teologije.

Dubrovački književnik i povjesničar Franjo Marija **Appendini** (Poirino, Italija, 1768 – Zadar, 1837), vrstan poznavalac domaće kulturne i književne povijesti, objavljuje u Dubrovniku 1802–3. dvosveščano sustavno djelo *Notizie storico-critiche sulla antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, dragocjen izvor mnogim povjesničarima, i do danas aktualno; također i zbirku *Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro* (1811), te rukopis *Notizie biografiche intorno ad alcuni scrittori illirico-slavi*. Andrija **Ciccarelli** (Pučišća na Braču, 1759–1823), *Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato e parecchi altri Dalmati* (1811), Josip **Jakošić** (Budim, 1738–1804), *Scriptores Interamniae vel Pannoniae Savae nunc Slavoniae dicte anno 1795. conscripti* (rpk.), izvori su dragocjenih informacija za povijest hrvatske znanosti. Ovima se pridružuje i biografski zbornik *Galleria di Ragusei illustri* što ga u Dubrovniku 1841. objavljuje izdavač Petar Franjo **Martecchini**.

Ambroz **Ranjina** prikuplja građu za biografiju dubrovačkih dominikana za (inače izgubljeno) povijesno djelo Bernarda **Getaldića** (Dubrovnik, o. 1485 –1550). Sličan je rad Lovre **Vitetića** (Vitetus, ? – o. 1568) *Catalogus illustrium virorum ex familia Praedicatorum in litteris insignium*,

⁸ Aelli Lampridii Cervini Epidaurii, poetae laureati, *Lexicon ex qua pluribus omnium artium auctoribus maxima cura ingenioque conscriptum: ad provectorum in litteris studentium utilitatem compilatum*, Venezia, bibl. Marciana. Opću informaciju o tom značajnom djelu donosi Giuseppe Praga, *Il Lexicon di Elio Lampridio Cerva*, »Archivio storico per la Dalmazia«, 1935, 19; S. Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus poeta ragusinus (saec. XV)*, Romae, 1971.

sa 790 životopisa hrvatskih dominikanaca. Veliko obilje podataka o ličnostima koje stvaraju u domaćim sredinama donose Ignjat **Đurđević** (Dubrovnik, 1675–1737) u rukopisnom zborniku *Vitae et carmina illustrium civium Rhacusanorum*; dubrovački polihistor i biograf, dominikanac Serafin Maria **Crijević (Cerva)**, Dubrovnik, 1686–1759) piše kritički i znanstveno opsežno biografsko djelo *Bibliotheca Ragusina*, u četiri sveska (1737–1740). Isusovac Đuro **Bašić** (Dubrovnik, 1695–1765) ostavlja nam zbirku biografija dubrovačkih isusovaca, ujedno i povijesno djelo, *Elogia Jesuitarum Rhagusinorum qui usque ad annum 1764, obiire*. Splićanin **Julije Bajamonti**, predstavnik prosvjetiteljstva i polihistor (Split, 1744–1800), proučava ličnosti hrvatske kulturne i narodne tradicije. Duhovni sljedbenik francuskih enciklopedista, Bajamonti je prvi moderni enciklopedist koji prikuplja građu i planira enciklopedičke rječnike.

Značajna su i djela marnih sustavnih popisivača, pisaca 18. i 19. st., polihistora, bibliofila i biografa koji su nam ostavili vrijedne i korisne informacije o mnogim autorima i djelima. Dvjesto biografija ostavio je, primjerice, Dubrovčanin, franjevac Sebastijan **Dolci-Slade** (Dubrovnik, 1742 – Cetinje, 1805) u djelu *Fasti letterario Ragusini* (1767).

Utemeljitelj kritičke znanstvene historiografije u Hrvata i vrstan leksikografski pisac Ivan **Lučić (Lucius)**, Trogir, 1604 – Rim, 1679), taj kako ga povjesničar Vjekoslav Klaić naziva, »hrvatski Herodot«,⁹ autor je kapitalnog djela *De regno Dalmatiae et Croatiae, libri sex* (Amstelaedami, 1666) i povijesno-hagiografskog djela o Trogiru te suradnik mnogih europskih leksikonskih izdanja poznatih i uglednih autora onoga doba (Abraham Ortelli, Johannes Blaeu, Phillip Ferrari, Michel Antoine Baudrand).

Poput Lučića, koji piše iz ljubavi prema znanstvenoj istini i za one koji teže poznavanju vlastite prošlosti¹⁰ kao i za uključenje Hrvatske u odnose europskih zemalja, niz je i drugih autora čija su djela znatno utjecala na razvoj europske enciklopedike.

Biografski rječnik Šime **Ljubića**, povjesničara i arheologa (Starigrad, Hvar, 1822–1896), *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia* (Vienna – Zara, 1856, anast. izd. A. Forni, 1974) sadrži 900 biografija i nezaobilazan je za istraživače hrvatske kulturne povijesti. Pišući iz »oda-

⁹ Usp. V. Klaić, *Povijest Hrvata*, sv. 1, Zagreb, 1899.

¹⁰ I. Lučić, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, Zagreb, 1986. (prir. M. Kurelac i Bruna Kuntić-Makvić), usp. Lučićev predgovor i uvod, *Lectori Dalmate veritatem amanti, Čitaocu Dalmatincu ljubitelju istine*.

nosti prema domovini, prožet svetim plamenom znanja i civilizacije«, kako on kaže Dalmatincima u svojoj povijesti, Ljubić prenosi poruku o potrebi razvijanja historijske svijesti, »upoznavanja i poštovanja svega onoga što je naše i od nacionalnog ponosa« (conoscere ed apprezzar le cose nostre, o l'orgoglio nazionale...). Ljubić ističe zajedništvo južnoslavenskih naroda s Europom, veze Hrvatske s kulturama Istoka i Zapada i podsjeća na značenje hrvatske prošlosti, nedovoljno poznate samim Hrvatima. Stoga je, smatra Ljubić, prvi zadatak istražiti vlastite izvore koji su ili zaboravljeni ili pokopani. On je svjestan veličine, ali i težine takva zadatka koji svagda čeka nove naraštaje koji će ga nastavljati i dalje predavati.

U jednom svom članku 1923. g. navodeći sjajne domete povijesti hrvatske prosvjete i kulture i ocjene »hrvatske kulturne doraslosti«, hrvatskog tiskarstva i inkunabulistike, ističe Branko **Vodnik (Drechsler, Varaždin, 1879 – Zagreb, 1926)**, značajna pojava kulturnog i znanstvenog života Hrvatske 20. stoljeća, kako se tiskarstvo »najsajjnije manifestira u tom, što smo u to prvo doba dali najkulturnijim evropskim narodima, uz Andriju **Paltašića**, štampara i izdavača (Kotor, o. 1450 – Venecija, Italija, o. 1500), jednoga Dobruška **Dobrića Dubrovčanina (Boninus de Boninis, Lastovo, 1457 – Treviso, Italija, 1528)**, koji je izdao divot-izdanje Danteove *Božanstvene komedije* u drvorezima godine 1487. i veliki niz djela na latinskom jeziku, radio kao ugledan tiskar u Mlecima, Veroni i Breši, pa napokon kao odličan nakladnik i knjižar (libraire et marchand) u Lyonu u Francuskoj.¹¹ Tu činjenicu on vidi upravo kao način očuvanja vlastite kulturne tradicije, vlastite individualnosti, pri čemu ni maleni narodi nisu najmanji u sklopu europskih naroda.

Narod kao cjelina i pojedinac u tom pogledu pridonose stvaranju vlastite kulture svojim udjelom u sveopćemu stvaranju. Biografije, bibliografije, kazala, repertoriji, razinom svog znanstvenog pristupa u obradi i interpretaciji podataka i činjenica hrvatske kulturne povijesti, pojava i ličnosti nacionalnog i nadnacionalnog korpusa koji postaju svojinom čitavog uljuđenoga svijeta, ogledala su kulture jednog naroda. Motrimo sebe u tom ogledalu, vlastiti svjetonazor, pristup, svijest o vlastitoj pojavi u prostoru i u vremenu, ali i perspektivama u povijesnoj mijeni vremena.

Članovi velike obitelji europske duhovne obnove, asimiliranja i uzajamnih veza i utjecaja, uz svoju pripadnost stranim učenim društvima, akademijama i salonima, stvarali su i vlastita znanstvena i učena društva od 15. st.

¹¹ B. Vodnik, *Knjižarstvo u Hrvata, »Jugoslavenska njiva«*, 1923, sv. 2, br. 5, str. 204.

i u kasnijim stoljećima u Dubrovniku, Zadru, Splitu i dr. (*Accademia degli Occulti, Accademia degli Oziosi, Accademia dei Concordi*), uspostavljajući veze i dodire sa stranim pojedincima i institucijama, oblikovali određen ukus, njegujući osjetljivost za kulturne i duhovne vrijednosti, stvarali određen tip mišljenja i vlastitu samosvijest. Po ugledu na književna društva i akademije zemalja Europe niču i druge naše akademije tijekom kasnijeg doba. Primjerice su to u 17. st. *Accademia degli Incoloriti* u Zadru, *Akademija ispraznih* u Dubrovniku. Valja reći, nadalje, da su neka djela svoju slavu posebno stekla u kulturno-obrazovanim sredinama Europe upravo po svom otkrivanju našega svijetu nepoznatog kulturnoga blaga, kao što je to primjerice djelo Alberta **Fortisa** (Padova, 1741 – Bologna, 1803) *Viaggio in Dalmazia* (1774).¹² Kultura se pri tomu profilirala kao osnova i pretpostavka prave, ne »napuhane« mudrosti, svjesnog i odgovornog djelovanja, moralno-praktičkog, kao temelja ljudske sreće i blagostanja (značenje Marulićevog tipa realnog humanizma i njegovog književnog enciklopedizma moralnih vrijednosti, »sebe dobiti«, u antičkom značenju pojma »cultura«). Uzimamo Marka Marulića kao primjer: naime, kad prevodi, kad domaćoj sredini posreduje veliko europsko duhovno i književno nasljeđe, kad stvara originalna djela, kad parafrazira ili tumači, on asimilira i transponira to nasljeđe, utiskujući mu paradigme i obzore vlastite sredine i kulture, duhovne vertikale vremena katoličke obnove, radeći na ideji univerzalizma, jedinstva kršćanskih naroda i njenim temeljima. Svjestan je već činjenice kako je nova kultura i novi čovjek tek isprazno slovo bez jedinstva riječi, misli i djela.¹³

Marulić u svom odnosu spram cjelokupnog misaonog nasljeđa postupava poput Aristotela u filozofiji. On asimilira bogato nasljeđe doktrina, prvenstveno »četiri svijećnjaka Crkve« (Augustin, Ambrozije, Jeronim, Grgur Veliki), uzimajući od njih ono što je blisko čovjeku njegove sredine i njegova vremena, napuštajući retoriku, dokaze i isprazne sofisterije, a obraćajući se onom u čovjeku što ostaje njegova »skupost«, prava vrijednost, duhovno blago. Znanje, obrazovanje, kultura samo su prolegomena čovjekove razumnosti, obrazovanja za ljudski život i pravi probitak, kako to ilustriraju nje-

¹² V. J. Bratulić, *Alberto Fortis i njegov Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984.

¹³ M. Marulić, *Evanđelistar*, II, V, 1. O Maruliću u obzoru mišljenja talijanskog humanizma v. F. lo Parco, *Tideo Acciarini umanista marchigiano del secolo XV e le sue attinenze con gli humanisti dalmati*, Marco Marulo, Giorgio Sisgoreo, Elio Lampridio Cervino, »Archivio storico per la Dalmazia«, fasc. 37, Roma, 1929. O M. Maruliću kao autoru kršćanske moralne enciklopedije v. D. Prohaska, *Jugoslavenski prethodnici Komenskoga*, »Jugoslavenska njiva«, br. 45, Zagreb, 1920.

gova djela »Evangelistar« i »Institucije«, prave male enciklopedije kršćanskih moralnih vrednota.

Na tragovima kulturnih smjernica tradicije kao očitovanja općeljudskog duha koji traje kao element novuma pridonoseći napredovanju ljudske zajednice i čovječanstva u cjelini, moguće je razumjeti različitost i srazove među tradicijama, sukobe i bogatstvo različitih struja i tokova mišljenja u filozofiji, znanosti i umjetnosti, koji se utječu u novim formama i sadržajima. U tom smislu moguće je razumjeti i narav i značenje pojma *jedinstva kulture*. Zanimljiva je i indikativna u tom pogledu činjenica da se u različitim duhovnopovijesnim razdobljima, također i u izmijenjenim kulturnim i društvenim kontekstima javljaju istovjetna nastojanja za vraćanjem tradicionalnim vrijednostima (fenomen simultanosti različitih kultura), za rehabilitacijom onih djela pisaca koja, i kad se više ne čitaju, ne nestaju, već i dalje žive, transformirana u novim oblicima, odgovarajući novim zahtjevima vremena. Pojmovi su to tzv. »modernih klasika«. Ističe to primjerice filozof Franjo **Jelašić** (Srijemski Karlovci, 1878 – Zagreb, 1944) u svojoj doktorskoj disertaciji o estetičkom djelu dubrovačkog renesansnog pisca i filozofa Mihe **Monaldija** (Dubrovnik, 1540–1592).¹⁴ Te stare vrijednosti sadržane u djelima prošlosti uspoređuje on s »čvrstim kamenjem u temelju kuća koje doduše više ne gleda sunca, ali je od velike potrebe da nosi kuće koje se nad njim dižu«.¹⁵

Za razumijevanje fenomena kulturne sinteze i njene povijesne semantike u retrospektivi korpusa hrvatske filozofijske i enciklopedijsko-leksikografske baštine indikativan je primjer na koji s povijesnim odmakom više od dva stoljeća upozorava hvarsko-brački biskup-filozof, teolog, jezikoslovac, Zadrani, erudit, dominikanac, Ivan Dominik **Stratiko** (**Stratico**, Zadar, 1732 – Hvar, 1799). Član mnogih uglednih stranih akademija, izraziti predstavnik prosvjetiteljske kulture i jedan od iznimno značajnijih ličnosti hrvatske kulturne i crkvene povijesti, Stratiko je, riječima autora monografije o njemu Stjepana **Krasića**, bio jedan od ličnosti »koja je u sebi ujedinila sve važnije značajke domaće i europske kulture i idejnih gibanja iz kojih se rodilo novo doba«.¹⁶

Živeći i djelujući usred nesrazmjera domaćih kulturno-znanstvenih težnji i potreba te stvarnih skromnih i ograničenih prilika, političkih i gospo-

¹⁴ F. Jelašić, *Miho Monaldi. Irena iliti o ljepoti*, Zagreb, 1909.

¹⁵ *Ibid.*, str. 101.

¹⁶ Usp. S. Krasić, *Ivan Dominik Stratiko (1732–1799). Život i djelo*, Split, 1991.

darskih, kadrovskih i stručnih, te obrazovnih i financijskih problema, proturječja izobilja i siromaštva svih zemalja svijeta, Stratiko širinom svojih intelektualnih vidika, pogleda i ideja razmiče uske okvire poimanja prosvjetiteljske glorifikacije znanja i uma i fiziokratske kulture. U svom predavanju-raspravi na talijanskom jeziku koje je održao (potom i objavio) u Hvaru 1776, na poziv mantovanske književne akademije, »Je li naše stoljeće stoljeće filozofije?« postavlja on pitanje svome stoljeću, stoljeću europskog prosvjetiteljskog racionalizma. Pitanje je to kako koristiti svoj um, znanje, spoznaju – u korist ili na štetu čovjekova života? Još i danas, učitano u kulturni obzor 21. stoljeća, ono ostaje aktualno, čuvajući u sebi sjeme dilema i proturječja modernog doba. Uviđajući i do kraja radikalizirajući pitanja i probleme čovjeka vlastita vremena, sa svim njegovim aporijama i paradoksima, podjelom svijeta na one koji posjeduju moć i vladaju i one podjarmljene, disproporcijom napredovanja znanja i ljudske sreće, vjere i politike, upozorava Stratiko na vječne opasnosti duhovnog despotizma akademske i fiziokratske kulture, »kulture« moći, kojoj nasuprot stoje slavni uzori bogatih kultura prošlosti koje tek treba reafirmirati. Tekovine hrvatske kulture smatra on pritom mjerljivima s kulturama većih i naprednijih naroda. On je svjestan činjenice kako je gospodarski i politički aktivizam prosvjetiteljstva nemoćan bez vlastitoga realnog temelja, razvoja kulturne razine narodâ, realnih kategorija uma i slobode koji su garancija njegova napretka. Stratikova refleksija seže do modernih oblika tiranija i totalitarizma, procesa raspada univerzuma kulturnih vrijednosti, zaborava kršćanskih moralnih vrijednosti kao temelja europske kulture. U vremenu traumatične povijesti Europe, kad su pred suvremenim čovjekom ugrožene temeljne ljudske vrijednosti, često i temeljno njegovo dostojanstvo, sve pesimističnija vizija civilizacije i na djelu često spominjan »zaborav bitka«, opasnosti biotehnološkog manipuliranja, prijetnje eugenike, sa čime se uza sve ostalo suočava moderna Europa (velika nada?), riječi i poruke slavne tradicije postaju naša sadašnjost. Stratikovo bi se pitanje moglo shvatiti i kao pitanje koje sebi i mi postavljamo: kamo kreće današnja Europa? Zajedničkoj obitelji njenih naroda – članica, ili međusobno podijeljenih interesima, ambicijama, profitom, natjecanjem (današnja opasnost »srebrne zavjese« koja dijeli bogate od siromašnih) rastućom subkulturom? Nastojeći razumjeti svijet jednog filozofskog stoljeća, pitanje koje je sebi postavio biskup-filozof, transcendirajući njegovo vrijeme, ostajući trajnim filozofijskim pitanjem o mogućnosti izgradnje svijeta bez polarizacije na siromašne i bijedne, učene i barbarske, na silu i podjarmljenost. Umjesto svijeta lažnih vrijednosti, slave i ekspanzionizma, ponuđena

je vizija svijeta europske zajednice naroda koji čuvaju vlastite vrijednosti, također i kulturne, poštujući istovremeno i tuđe, poštujući norme tolerancije i međusobnoga uvažavanja.

Zaključno se, na osnovi ovdje kratko izloženog, sumarnog uvida s nekoliko primjera-naznaka iz višestoljetnog, bogatog korpusa hrvatske kulturne prošlosti, pisaca i mislitelja jednog dijela Hrvatske, nastojanja i djelatnosti, može ustvrditi kako je hrvatska enciklopedička i leksikografska baština kao i neki drugi oblici ljudskog duhovnog stajališta ogledalo posebne vrste vremena, povijesnog trajanja. Omogućava to upravo rasvjetljavanje naravi, uloge i značenja dubokog unutarnjeg odnosa te baštine za kulturni opstanak naroda i čovjeka pojedinca, ali i društveno-povijesnog okvira kojeg je on sudionik i tvorac. Njihov dijalog kao pretpostavku izgradnje punine ljudskog života Grci su smatrali odgojem (*paideia*), rimsko-humanistička tradicija kulturom (*coltivare, cultus, cultura*), do danas sačuvani diskurs o različitim oblicima pojma *humanitas*. Kao epohalno povijesna slika svijeta i njen transfer u enciklopedijski obuhvatan sistem, povijest mišljenja Zapada čuva taj model i paradigmu čovjekove ljudskosti,¹⁷ model kritičkog stava spram činjenica uma i duha, spram stvarnosti. To je ono »blago duhovnih očiju« o kojem reflektira i piše splitski humanist svjetskoga glasa Marko **Marulić** u 15. stoljeću. Moguće ga je poistovjetiti s djelatnom snagom mišljenja, orijentirom u prevladavanju jaza između *realia* i *idealialia* što se kao znak vremena svagda priječi čovjekovom mišljenju u različitim oblicima (fetišizam znanja, autoritet lažnih etabliranih vrijednosti, pseudokultura, antikultura, predrasude različite vrste i dr.).

Potičući promišljanje historijske cjeline jedne kulture, njena enciklopedičkog prikaza, što znači pružajući orijentir prema onom bitnom, temeljnom što se kroz nju pred-postavlja i hoće, spomenuta se nastojanja ovdje, povijesno opimjerena, javljaju kao *konstanta*, doduše promjenjivog reda veličina i promjenjive skale vrijednosti, dakako idejnih, kulturnih i općedruštvenih.

U tom je kontekstu razgovor o fenomenu hrvatske kulture, u svoj složenosti stajališta, pristupa, naglasaka, nakana i konotacija, ujedno i razgovor neophodno vrijedan za razumijevanje odnosa što je on ima za cjelokupnu zgradu ljudskog ustrojstva svijeta, o čovjekovu pitanju *odakle* i *kamo*. Iz tog se vidokruga kulturna sinteza protivi svakom poistovjećivanju s pukim *refleksom, importom, pukim zbrojem* (utjecaja, asimiliranja i sl.) kulturnih tradicija i zahtijeva oprez pri uspoređivanju srodnosti i analogija.

¹⁷ Usp. R. Barthes, »Image, raison déraison«, u: *L'Univers de l'Encyclopédie*, Paris, 1964.

O ulozi kulture prosvjetnih i obrazovnih ustanova govore brojni autori poput I. Macuna, V. Muhe, F. Račkog;¹⁸ svijest je to o potrebi neprestana stjecanja i usvajanja znanja, što s vremenom postaje čovjekovom stečevinom, trajnim vrelom i impulsom mišljenja svakom novom naraštaju – u čemu se očituje upravo dimenzija sinteze.

Istaknuti hrvatski enciklopedist i leksikograf Mate **Ujević** (Krivodol, 1901 – Zagreb, 1967) poima u tom smislu kulturu kao odnos nacionalne i svjetske kulture. Tako 1944. godine Ujević piše:

»Svaki je narod kulturni subjekt i zasebna kulturna individualnost i može biti samo svoj graničar; inače je nametnik, a njegova tobožnja kultura samo odraz stranih kulturnih baština. Kultura nije bezlična masa, koja se prelijeva preko narodnih granica kao voda preko ravnica... Kulturno oblikovanje daje pojedinom narodu najviše moralno opravdanje za njegov zasebni život i za njegovu slobodu... Samo su oni narodi postigli veliki stupanj duhovnog života, koji su kulturnom stvaranju dali vlastiti lik... Pojedinci su veliki, ukoliko u svome radu postanu tumači, interpreti duhovnih osobina svoga naroda«.¹⁹

Danas, s odmakom od pola stoljeća, Radoslav **Katičić** filološki i kulturnopovijesno tumači razvoj hrvatske kulture kao »širokog sklopa koji prelazi granice narodnosne zajednice, ne isključujući pritom ono što zovemo kulturom naroda, nacionalnom kulturom«.²⁰

U tako shvaćenu poimanju i u tom obzoru, enciklopedičko-leksikografska nastojanja i djelatnost, sama ideja enciklopedizma usustavljeni u filozofijsko mišljenje od svojih početaka do danas, u vremensko-prostornim svojim okvirima, čiji smo tek maleni dio ovdje skraćeno prikazali, još jedino mogu biti kulturno i civilizacijsko pomagalo, jedan od faktora i formanta kulturne sinteze, tek putokazom u izgradnji cjelovita pogleda na svijet, izgradnje svijesti o pripadnosti vlastitoj kulturi i vlastitu identitetu, ali istodobno i dijelom svjetske zajednice kojoj pridonosi, otkrivanjem, čuvanjem, kritičkim prosuđivanjem i reafirmiranjem vlastita kulturnopovijesnoga identiteta, vlastite biti.

¹⁸ F. Rački, *Uvodni govor kod proslave 50. godišnjice preporoda hrvatske knjige*, 16. XI. 1885, Rad JAZU, 80, 2, str. 7–9.

¹⁹ M. Ujević, *Jedini put*, »Vienac«, 1944, 2, str. 4–6.

²⁰ R. Katičić, *Gdje su ishodišta hrvatske nacionalne kulture*, »Glas koncila«, 3, 17. I. 1999, str. 22.

CROATIAN ENCYCLOPEDIA ENDEAVORS AS A FACTOR OF CULTURAL SYNTHESIS

Summary

A short contribution to the research in the history of encyclopedic-lexicographic work, its beginnings as the main determinant of a cultural synthesis, one of the forming elements of the creation of Croatian linguistic, cultural, and spiritual awareness and the basis of national identity.

Key Words: Encyclopedic-lexicographic work, cultural synthesis, philosophy, science, terminology, I. Crijević, J. D. Stratiko, F. Petrić, Š. Ljubić, Š. Jurić, M. D. Grmek, R. Katičić